

ДЕФИЦИТИТЕ НА БЕЗВИНОВНАТА ОТГОВОРНОСТ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯТА COVID-19

БОРИСЛАВ ГРАДИНАРОВ

Институт по философия и социология, БАН

bonigrad@gmail.com

DEFICITS OF GUILTLESS RESPONSIBILITY IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMY

BORISLAV GRADINAROV

Institute of Philosophy and Sociology, BAS

Abstract

The article analyzes the characteristics of moral and objective (guiltless) responsibility in relation to the SARS-CoV-2 pandemic, as well as their relationship with the guilt category. Moral responsibility is a sanction for acts that violate established moral standards, such as loss of authority, trust, or goodwill. Objective (guiltless) responsibility means that the adverse effects of an activity or behavior are the sole reason for making certain claims against the person who did them (or a third party), whether or not they were aware of (admit to) the adverse events as their consequences.

Keywords: responsibility, guilt, pandemic, risk, harm.

Едва ли има по-силен стимул за проблематизирането на една или друга недостатъчно анализирана научна хипотеза от практическото предизвикателство. В това отношение разразилата се в края на 2019 и през първата половина на 2020 г. глобална пандемия, предизвикана от SARS-CoV-2, с изключително тежкия си отпечатък върху живота и здравето на милиони хора, върху здравеопазването, политиката, икономиката и социалните структури в почти всички засегнати държави е безапелационно незаобиколима. Значителните специализирани усилия и средства, отделяни за вникване в механизма на заразяване, във въздействието на инфекцията върху различните органи и системи, върху възможността да се изгради имунитет, върху слабостите на

здравеопазването и т.н., оставят без достатъчно внимание най-важният въпрос – въпросът за отговорността. Какво значение има поведението на всеки човек поотделно и на всички като съвкупност за разпространението или ограничаването на заразяването? Кой е отговорен за страданията и смъртта – самите жертви с непредпазливото си поведение, тези, които пренебрегват нормите за социално изолиране или неадекватните действия на държавните и общинските органи? С други думи как се отнасят помежду си отговорността и вината за случващото се в сегашната ситуация и за неблагоприятните и по-скорошни или по-отдалечени последствия?

1. Отговорността и вината – етически и юридически измерения.

След като пандемията от SARS-CoV-2 се разрази с невиждана сила и почти апокалиптични последици в над 200 страни по цялото земно кълбо, се появи съобщението, че генералният прокурор на американския щат Мисури, Ерик Шмит, е подал иск срещу китайското правителство и управляващата комунистическа партия за това, че умишлено са укривали информация за размера и смъртоносния характер на вирусната инфекция. „Китайското правителство излъга света за опасността и заразната природа на COVID-19, заглуши ранното подаване на сигнали и направи твърде малко, за да спре разпространението на болестта“, пише в иска "Те трябва да носят отговорност за своите действия" [1]. Въпреки че подобен иск е прецедент и от процедурна гледна точка едва ли може да разчита на успех, доколкото американското законодателство предоставя имунитет на чуждестранните правителства, по-същественото е, че поставя един фундаментален въпрос – въпросът за обективните измерения на отговорността и за това винаги ли при неблагоприятно развитие на нещата е възможно да се посочи виновник?

За правото, както и за етиката отговорността е основополагаща категория. Тя е осъзната като такава и многократно е подлагана на задълбочени анализи още в Древността. Особено голяма заслуга за нейното систематично изследване имат римските оратори и юристи. Затова изглежда малко вероятно в тази област да са останали недостатъчно изследвани страни или измерения, които да я представят в нова светлина. Историческият опит обаче неведнъж е доказвал, че нито теорията, нито практиката могат да се похвалят с веднъж завинаги решени въпроси. Както по всичко изглежда и понятието за отговорност не прави изключение.

Отговорността, независимо от вида ѝ, е свързана с понасянето на определена санкция. Тя може да е във вид на загуба на авторитет, на доверие на добро име, на материално благосъстояние, на права (напр. лишаване от свобода, от възможност да се упражнява определена дейност и да се заемат едни или други длъжности) или да има някаква друга форма. На различните видове отговорност (юридическата, политическата, религиозната др.) са посветени много и изключително стойностни изследвания. Като че ли най-скромен е интересът към моралната отговорност, може би поради нейната относително по-трудно уловима същност и най-вече нейната неинституционалност.

Ако трябва в резюме да очертаем що е морална отговорност, най-удачно е да я представим чрез нейните основни характеристики:

На първо място, в своята всеобхватност тя е винаги свързана със свободата или несвободата. Отговорност (независимо от нейния вид) за действията си носи само субект (физическо лице, организация или държава), който има възможността да избира как да постъпи. Лишеният от такава възможност или този, който по някаква (обективна) причина не съзнава смисъла и последиците от своите постъпки, няма как да бъде отговорен за действията или думите си. Затова въпросът за отговорността, и то не само в етиката, е въпрос преди всичко за реалната свобода. Когато говорим за свободата в това ѝ проявление, като предпоставка за носене на отговорност, е нужно да обърнем внимание дали са налице няколко предпоставки:

- а) разбиране и оценка на това кое е правилно е неправилно, справедливо и несправедливо, дължимо и т. н.;
- б) възможност за съзнателен избор между различните алтернативи;
- в) способност за носене на отговорност, както при самия процес на вземане на решение, така и при реализирането на неговите последици.

Моралната отговорност, на второ място, изисква добро познаване на актуалната система от морални норми (индивидуални, групови или международни) и умение за трезва преценка не само на непосредствените последици от направените избори, но и на това, което би произтекло от тях в бъдеще.

Разумната и трезва преценка на обстоятелствата е абсолютно задължителното субективно условие, за да може да се направи морален избор. Чувствителният момент тук е, че никой, нито отделните човешки индивиди, нито публичните институции, нито

държавите, независимо от техните опит и влияние, не е в състояние да избере или да повлияе в пълна степен на последиците от осъществените решения.

От факта, че моралната отговорност е тясно свързана с моралния избор, произтича и вероятността от неблагоприятни изменения в ценностната система, в публичния авторитет или в международния статус на субекта, включително и в неговото благосъстояние или възможности да създаде такова в бъдеще. Затова е изключително важна трезвата преценка на ситуацията и съотнасянето ѝ към евентуалните загуби, които е възможно да настъпят в резултат на взетите решения и предприетите действия.

В преобладаващия брой случаи, както ще видим по-долу, отговорността, независимо от вида си, има личен характер, нейният носител по правило може да се индивидуализира, да се посочи с достатъчна точност и конкретност. Много трудно е да се аргументира носенето на колективна отговорност поради типичните за всяка човешка общност създаване на йерархии и влияние на едни членове върху други. Понякога натискът на групата или на по-високопоставените нейни членове е възможно да потисне опозицията, а заплахата от упражняване на насилие под една или друга форма да е достатъчно сериозна, за да елиминира съпротивата и да парализира възможността за самостоятелен и информиран за последиците избор.

Готовността за поемането на моралната отговорност, на трето място, по правило е критерий за качеството на самооценката и за степента на автономност на субекта, какъвто и да е той – индивидуален или групов. Това има връзка с факта, че изборите на едно или друго поведение до голяма степен зависят и от социалните условия, от характера на установилата се система от отношения. Осъзнаването на това, че съществува риск от неблагоприятно засягане на важни за субекта ценности и че обстоятелствата може да доведат до нежелани последици и въпреки това да се пристъпи към съответните действия, показва степента на зрялост и способност за носене на отговорност.

Конкретно за моралната отговорност например, вземането на решение за действие не винаги означава, че всички последствия от него са достатъчно задълбочено обмислени и че се осъзнават напълно. Причината е в сложната система от ценности и потребности, които обикновено мотивират човешкото поведение. Възможно е например моралните съображения да не са водещи или да не бъдат достатъчно ясно открити при решението

как да се постъпи. Моралната отговорност най-често е „вплетена” в други видове отговорности и е възможно да се прояви на един по-късен етап. Не винаги тя се осъзнава и като фактор при преценката на това какви действия бъдат предприети.

Следващите две характеристики на моралната отговорност са уникални и характерни само за нея. **Моралната отговорност е относително „затворена” и не може да се компенсира с други видове отговорност.**

Доколкото в качеството си на регулативна система моралът пронизва всички елементи от битието ни, не е възможно моралната отговорност да бъде „откупена”, компенсирана или заменена с други видове отговорност. По механизмите, познати в правото, неблагоприятните последствия от определени действия или поведение на дееца е допустимо да бъдат поправени или компенсирани по ред, предвиден в закона. Например непозволеното увреждане води до присъждане на съответното справедливо обезщетение, престъпното деяние – до присъда, административното нарушение – до имуществена санкция, глоба или друго административно наказание и т.н. С това съответната отговорност се погасява и в бъдеще не може да бъде налагана отново за същото деяние. За разлика от тях моралната отговорност се носи независимо дали човек е възстановил щетите от своите действия, дали се е признал за виновен или се е покаял.

Накрая, **моралната отговорност не се погасява по давност.** Това е нейна отличителна черта за разлика от другите видове отговорности (юридическата, политическата, религиозната и т. н.). Причината за тази особеност е отново във фундаменталния характер на морала като регулативна система и в неговото относително бавно изменение във времето. От една страна, неспазването на моралните изисквания излага на риск самите устои на човешкото общество и заплашва най-фундаменталните цивилизационни ценности, а, от друга страна, не е възможно да се фиксира период от време, в който представите на хората за морално и неморално ще се променят. Тази неопределеност допълнително утежнява носенето на моралната отговорност.

Днешните разбирания за отговорността, независимо от нейния вид, са тясно обвързани с друга, ключова за всички етични и правни системи категория, вината. Съвременни наказателно-правни системи например включват като свой задължителен компонент определянето на вината като основание за търсене на отговорност и като критерий за вида и размера на наказанието. Съгласно чл. 9, ал. 1 от българския

Наказателен кодекс, престъпление е всяко общественноопасно деяние, което е извършено **виновно** и е обявено от закона за наказуемо, което е почти буквален превод на римското *Nulla poena sine lege* (*Nulla poena sine culpa*) [2].

При ориентирането в тази материя трябва да имаме предвид, че в нашето законодателство липсва легална дефиниция на понятието вина [3]. Затова пък има доста подробни законови определения на основните ѝ форми. Това налага въпросът за вината да се постави в един по-широк исторически и социокултурен контекст.

Ако се опитаме накратко да очертаем историческите етапи, през които преминава разбирането на това що е вина и как тя трябва да бъде изкупена, можем да си обясним много от днешните ѝ черти и проявления. През епохата на преддържавните и в ранните държавни образувания, където водещи са били кръвно-родствените връзки, вината е разбрана като фактическо състояние на нарушаване на определени, важни за общността порядки. Това може би обяснява и защо най-ранният начин за нейното изкупване е кръвното отмъщение (талиона). На този етап колективната вина е основната ѝ форма, което прави ненужно разкриването и доказването на някакво субективно отношение на конкретния извършител към нарушаването на една или друга норма за поведение. Подобно разбиране е лесно обяснимо като се има предвид мястото и значението на индивида в рода, неговата подчиненост, неразличимост от колективния субект. При подобни изходни позиции доказването на вината на конкретния извършител е било ненужно, защото почти не е съществувало съмнение кой е родът (племето или семейството), чиито членове са извършили вредоносното деяние. Колективната вина е достатъчно надежден принцип на ранния етап от човешката цивилизация, за да се прилагат прости и ефективни мерки за възстановяване на нарушения порядък.

Качествено нов етап в разбирането за вината се очертава в римското право. В съответствие с имперския характер на римското робовладелско общество и огромните размери, до които се простират границите на римската империя, на държавата като институция започва се придава ключово значение. Това налага поддържането на реда и законите да става с ясно отчитане на вината на тези, които са ги нарушили. Естествено, колективната отговорност и кръвното отмъщение, особено в ранните етапи на римската държава, продължават да се прилагат. Но постепенно се оформя по-детайлизирано разбиране за вината, която започва да се свързва с отговорността.

Проблемът за личната вина се обособява и започва да се изследва като елемент от отговорността на отделния индивид чак през класическия период (I–III в.). Причиняването на вреди или нарушаването на утвърдените обществени порядки като основание за търсене на отговорност все по-често се свързва с добросъвестността, с нарушаването на дължимото поведение, с неспазването и на общите морални изисквания към живеещите в пределите на империята. Но и през този период отговорността и вината не са в необходима и достатъчна взаимовръзка помежду си. Римското право например признава и отговорността при настъпване на случайни събития, както и т.нар. „ноксална отговорност“ (това е отговорността на домовладелеца за действията на неговите деца или роби). Едва Юстиниановата кодификация на римското право (*Corpus Iuris Civilis*, 529 – 534) въвежда принципа „без вина няма отговорност“. Но това е на късен етап от римското общество, когато християнството вече е господстваща религия. По всяка вероятност именно християнското разбиране за греха създава необходимите предпоставки за утвърждаване на подобно разбиране. В Юстиниановото право вече се прави разлика и между двете форми на вината – умисъл (*dolus*) и небрежност (*culpa*) (Виж по-подробно във Венедиков, 1994:123-125).

През Средновековието разбирането за вината е поставено в контекста на всеобщата религиозност и съответства на господстващата роля на църквата. Затова през този период възгледите са синкретично единство от идеите, записани в свещените книги (Стария и Новия завет) и някои елементи, наследени от римското право. В интерес на истината следва да се каже, че библейското разбиране за отговорността не изпуска от внимание връзката между вината и нарушението, макар последното в своя религиозен смисъл да носи белезите на греха. А грехът, съгласно религиозните разбирания, трябва да бъде изкупен и изстрадан. Виновността в този контекст е по-скоро синоним на греховност. – Приносът на Средновековието в разбиранията за вината е в това, че трайно свързва греха със свободата на човека да избере как да постъпи. Наличието на свободна воля е задължителната предпоставка за вината, а оттук и за търсенето на отговорност.

За съвременните правни системи вината е неотделимо свързана с отговорността. Аксиоматичният характер на тази връзка не значи, че вникването в нейните форми и механизми на проявление е решена веднъж завинаги задача. Вината например не бива да се отъждествява с чувството за вина. В литературата този феномен се обозначава и като

емоционална вина (Greenspan, 1992: 288-299). Такава е например вината на оцелелия от бедствие или терористичен акт или пък на участника в катастрофа със загинали (особено ако са деца), който обаче по никакъв начин не е допринесъл за фаталния изход. Тя се проявява като гняв към самия себе си, като порив за самонаказание и е по-скоро психиатрична диагноза, отколкото елемент от съдържанието на моралното или юридическото понятие за вина. Вината, в нейното категориално значение за правото, е важен елемент от законово регламентираното привличане към отговорност и налагане на санкция. Тя е елемент от субективната страна на деянието, но е обективно доказуема и в това си качество е правна и етична категория.

Чувството за вина (разкаянието) може да има и други основания – например усещането за грях, ако човек е религиозен, свръхактивацията на съвестта, особеностите на личната житейска философия и др. Съвременната клинична психология разглежда натрапчивото чувства за вина като симптом на душевно заболяване, което може да доведе до депресия, невроза, страдания от хиперболизирани скрупули, дори самоубийство. Когато има нездравословен, ирационален произход, чувството за вина не се включва като елемент от сложния комплекс от субективни условия, преценявани при търсене на отговорност.

2. Възможна ли е безвиновна (обективна) отговорност?

В днешния многофакторен свят въпросът за това чия е отговорността за едно или друго неблагоприятно развитие на обстоятелствата и за настъпването на по-малко или повече значителни вреди не винаги е лесен за отговор. При наслагването си десетки и стотици причини, действия и условия могат да произведат непредвидени и нежелани следствия, които да засегнат значителен брой хора. В тази сложна съвкупност от фактори по правило е невъзможно да се посочи конкретен субект (индивидуален или групов), чиито действия са имали решаващо значение и той да бъде обвързан с поправяне и компенсиране на загубите. В случая с пандемията, предизвикана от SARS-CoV-2, връзката между определено поведение и настъпилите нежелани резултати има много неизследвани и неизвестни засега моменти. Не е напълно изяснен механизмът на заразяването и какви концентрации на съдържащите вируса аерозоли са критични, кое прави възможно да се разпространява вирусът без приносителят да има симптоми на

болестта COVID-19, защо една част от контактните на вирусоносителите лица се заразяват, а други – не. Действията в условията на информационен и клиничен дефицит е съществено препятствие пред търсенето на отговорност. Това е валидно не само за отделните индивиди, но и за публичните органи. Ако определено поведение се държи на незнание или на липса на инструкции и правилници, с които то да бъде регламентирано, може ли да се квалифицира като виновно? Ако в опита да се предотвратят едни или други събития (смърт вследствие на вирусната инфекция) чрез комплекс от мерки, пак поради дефицит на опит или познания, се предизвикат значителни социално нежелани последици (продължителен икономически срив, безработица, влошаване на жизнения стандарт и дори нарастване на смъртните случаи от други заболявания) кой е длъжен да поправи вредите?

В наказателното право, дори с риск да бъде накърнена справедливостта, принципът е да се носи отговорност само когато е налице виновно поведение. Виновността произтича от знанието за съдържанието и смисъла на социалните норми (което не винаги е равнозначно на познаването на законовите разпоредби), от когнитивната способност за автономен избор на поведение и от достатъчната степен на самоконтрол. Последното предполага, че деецът е в състояние да разбира, че нарушава тези норми, дори когато не го прави умишлено (Nevins-Saunders, 2012: 1426).

Специалното място и роля на вината в наказателното право се подкрепя и от основополагащото значение на презумпцията за невиновност в съвременните правни системи. Вината безспорно е индикатор за субективния характер на отговорността в това ѝ измерение, когато тя се активира при престъпления или нарушения, изрично предвидени в съответните нормативни актове. Не е задължително от определено поведение да са настъпили вреди или да са накърнени важни обществени отношения, достатъчно е то да влиза в противоречие, да нарушава установени по законосъобразен начин норми за поведение. Неносенето на защитни средства по време на пандемията или неспазването на социалната изолация са основания за санкция на нарушителите, без значение дали това е станало причина за разпространяване на вируса или не. Непоставянето на предпазния колан по време на шофиране е предпоставка за налагане на глоба, независимо, че от него не са последвали никакви неблагоприятни събития. Субективната отговорност е фактическо установимо състояние, за което може да се

произнесе само съдът (национален или международен) или друг орган, натоварен с тази преценка.

Сериозните последствия за извършителите са и причината до окончателното приключване на делото, ако има такова, да се спазва процедурното правило, че привлеченият към отговорност се счита за невиновен. Макар различните правни системи да установяват различни стандарти за доказване на вината и за разпределяне на доказателствената тежест, т.нар. *mens rea*, знанието или намерението на извършителя са задължителен елемент от преценката за вината (Weigend, 2014: 293). Без те да са доказани по несъмнен начин, тази **субективна (виновна) отговорност** не може да бъде наложена.

Извън пределите на наказателното право обаче, вината не винаги е необходим и безпроблемно доказуем елемент от фактическия състав на отговорността. Естествено, повечето пъти човешкото поведение е основният системоформиращ фактор, който „събира“ различните условия, действия, събития и т.н., и е основната причина в своята съвкупност те да произведат нежелани, неприемливи или дори катастрофални от гледна точка на обществените ценности и норми на поведение, резултати. Но има случаи, при които нито знанието, нито намерението, нито подценяването на възможността да бъдат нарушени установените норми за поведение (от национален или международен характер) са налице. И все пак получените резултати нанасят сериозна вреда на по-малко или повече хора, а понякога (както и в разгарящата се пандемия в момента) могат да са фатални. Именно при такива случаи е оправдано да се въведе една нова и недостатъчно разработена и в римското право, а и в по-късните правни системи конструкция - тази на **безвиновната (обективната) отговорност**.

Безвиновната отговорност е конструкция, производна от общия принцип на генералния деликт **Neminem laedere** [4]. Корените му могат да се проследят още в съставения от римския политик и народен трибун Аквилей (Aquilius) през III в. пр. Хр, закон **Lex Aquilia** (286 г. пр. Хр.), третиращ обезщетенията за увреждане на чужда собственост. През XVII в. принципът на генералния деликт е дефиниран от френския юрист Жан Дома (Jean Domat, 1625 – 1696) в съчинението му „Les Loix civiles dans leur ordre naturel“ по следния начин: „Всички загуби и всички вреди, които могат да произлязат от действията на някой човек, било поради неговата непредпазливост,

невнимание, лекомислие, незнание или други подобни грешки на това, което трябва да знае или да направи, колкото и леки да са те, трябва да бъдат поправени от този, чието безразсъдство или поведение са ги породили. Защото това е вреда, дори човекът да не е искал да я причини“ (Domat, Jean, 1713: livre II, titre 8, section IV, art. 2). Впоследствие повечето правни системи възприемат принципа за носене на отговорност и при отсъствие или при непълно доказване на вината, разбира се, извън границите на наказателното правораздаване. Тук няма да се спираме на различните и понякога противоречащи си тълкувания на този принцип.

Обективната (безвиновната) отговорност означава, че неблагоприятните последици от дадена дейност или поведение са самостоятелно основание да се отправят определени претенции към този, който ги е извършил (или към трето лице), без значение дали е съзнавал (допускал) или не настъпването на неблагоприятните последици от тях. Тук между вината и отговорността няма задължителна причинно-следствена връзка.

Някои автори обвързват безвиновната отговорност с риска [5]. Така Дина М. Азми защитава позицията, че безвиновната отговорност не е непременно с противоположен характер, но е свързана с рискова по природа дейност, която може да доведе до вреди и до нарушаване на нечий субективни права. Затова и предпоставката да се съществува такава отговорност е не вината, а рискът. Тя обаче допуска за целите на съхраняването на устойчивата конструкция „вина – отговорност“, че в случая може да се говори за „презюмирана вина“, т.е. да се мисли, че и в тези случаи съществува някаква, предварително заложена, но не конкретизирана в нормативните актове абстрактна вина, съпътстваща съответната рискова дейност (Азми, 2011: 39). Основанието за съществуване на безвиновната отговорност е всеобщия и за правото, и за етиката принцип на справедливостта. Справедливо е лицата, които са претърпели вреди вследствие на определена високорискова дейност, да получат обезщетение за тях. Затова например се въвежда т.нар. задължително застраховане за дейностите и професиите, свързани с по-високи от обичайните нива на риск – в транспорта, в лекарските професии, в адвокатската дейност и т.н.

Ако се върнем към поставения в началото на статията въпрос за отговорността в условията на разразилата от декември 2019 г. насам глобална пандемия, той би

изглеждал така: Кой и как следва да компенсира (поправи) вредите, понесени от десетки държави – стотици хиляди починали от заразяването със SARS-CoV-2, изгубените работни места, икономическия срив, кризата в здравеопазването, образованието, транспорта, туризма и т. н.? Ако пренебрегнем конспиративните теории за лабораторното създаване на коронавируса и за умишленото му разпространяване, които засега не се подкрепят със сериозни доказателства, евентуалният отговор е в полето на коментираната вече безвиновна отговорност. Но и това не е достатъчно, защото не е ясен субектът, който трябва да я понесе. Официалните власти на Китайската народна република отхвърлят инициативите за независимо международно разследване на произхода на коронавируса, защото ги считат за политически мотивирани и пристрастни. Редица страни като Италия, Испания, Великобритания, САЩ, Русия понасят изключително тежките последствия от пандемията поради закъснелите и недостатъчно решителни действия на собствените си правителства. Въпреки някои критики към първоначалните реакции на Световната здравна организация, тя едва ли може да се дължи отговорна за тежките последствия от разпространението на COVID-19.

Именно споровете за произхода на настоящата пандемия и за това дали предприетите мерки за ограничаването ѝ са били достатъчни са пречка да се използва съществуващата към момента международно-правната уредба на отговорността на държавите при трансгранични вредни последици от **правомерна** дейност. Някои дейности, които носят значителни икономически, социални и престижни ползи за държавите, като ядрената енергетика, добивът на енергийни ресурси от океанското и морското дъно, изстрелването на космически обекти, производството на оръжия, вкл. и на биологично активни и опасни субстанции и др., са предмет на специално регулиране. Принципът е, че държавата, която упражнява контрол върху тях (или върху субектите, които ги извършват), носи отговорност и за евентуалните вреди, които могат да произтекат в подобни случаи. Тази отговорност обаче е по правило договорна (произтича от предварително подписани и ратифицирани от държавите договори, уреждащи въпросната материя). Причината е, че ако отношенията не са предварително регламентирани, споровете за отговорността между държавите придобиват политически характер и се стига до сериозни трудности при определяне дали дадена държава да компенсира вредите, как да го направи, в какъв размер да стане това и т.н. (Станев, 2015).

Подобни спорове са продължителни, с неясен изход и с потенциал да се превърнат в повод за въоръжен конфликт.

В някои случаи в правото съществува възможност да се определи субекта на безвиновната отговорност като се използва принципът *Qui habet commoda, ferre debet onera* [6] - например при крайна необходимост или когато в стремежа си да защити нечийи блага даден субект нанася значителна вреда на чужда собственост или накърнява субективните права на трети лица. Ако пожарникарите в опита си да потушат пожара предизвикат разрушения на съседното жилище, тогава изглежда справедливо собственикът на спасения имот да обезщети своя съсед. Но това са много специални хипотези, при които налагането на безвиновната отговорност е трудно и не винаги несъмнено. Ако например в опита си да спасят заложник, полицейските служители наранят случаен минувач, кой следва да поеме разходите за лечението му – тези, които са използвали оръжие, заложникът или похитителят? В случая с коронавирусната пандемия пък е невъзможно да се посочи конкретен субект, който има полза и на това основание да му се наложи отговорността за нея.

Всички тези разсъждения ни водят до извода, че независимо от многобройните теоретични изследвания и практически законови решения на проблемите за отговорността, там все още има бели полета. От известните до момента подходи като че ли най-близко до реализиране при глобални бедствия, като това с пандемията от SARS-CoV-2, е т. нар. **безвиновна договорна отговорност за чужди действия или случайни събития**. Нейният икономически еквивалент е една вече съществуваща, многомилиардна, добре разработена и по правило високодоходна дейност – застраховането. Но поне към момента, някоя частна застрахователна компания не предлага подобна услуга в своя бизнес портфейл, а размерът и всеобхватността на нанесените поражения в глобален мащаб от сегашната пандемия са такива, че е трудно да си представим каква би била справедливата сума за поправянето им. И е съмнително, че би била по силите на каквато и да е частна корпоративна структура.

В заключение следва да се подчертае, че пандемията, предизвикана от SARS-CoV-2, не е събитие от типа „черен лебед“ [7]. В историята на човечеството е имало много по-смъртоносни епидемии и бедствия, които са оставили сериозен отпечатък върху бита, икономиката и социалното устройство на огромен брой хора. Настоящата

пандемия е по-скоро от типа на тъй наречените от британския социолог Антъни Гидънс **събития със значителни последствия** (high-consequence risk) (Giddens, 1991: 113). Те са резултат от наслагването на голямо число решения, поведения, обстоятелства и случайни събития като засягат много хора. При тях е изключително трудно, ако не невъзможно, да се посочи точно кой е предизвикал бедствието и да му се „предяви сметката“ за последиците. А това означава, че обективната отговорност не „разполага“ с несъмнен субект, на когото да бъде предявена.

Може би най-важният извод от всичко, което преживяваме днес, е, че в глобализирания ни свят не само ресурсите, но и вредите от действията на субектите (индивиди, корпорации, държави и т.н.), макар да се разпределят неравномерно, в крайна сметка засягат всички. Затова е необходимо глобално решение. Такова например може да е създаването на специализирана световна организация за противодействие на подобни бедствия под формата на глобален застрахователен фонд. Глобалната му роля и авторитет, както и потребността от висока оперативност, особено в спешни случаи като сегашната пандемия, едва ли биха спечелили, ако бъде изграден като комитет или съвет към вече функционираща световна организация, каквато е ООН например. Най-логично е той да има самостоятелен статут и да бъде организиран по подобие на МФВ или Световната банка – на основата на договор между равноправни страни, обединени от взаимен интерес и разполагащи със значителни глобални правомощия, вкл. за разследване и за предявяване на регресни иски към държавите – огнища на бедствие, ако виновното им поведение или недостатъчен контрол бъдат доказани. Натрупаният до момента опит в създаването, организацията и управлението на тези вече съществуващи субекти на международното финансово право би бил от изключителна полза за формирането на такава институция, която ще управлява огромни парични средства.

Ключовият въпрос сега е дали човечеството е в състояние да направи верния извод от случващото се и да загърби етническите, расовите, националните, икономическите и политическите си интереси и различия в името на общото оцеляване? При всички случаи, дори ако безвиновната отговорност не може да бъде реализирана на този етап, моралната отговорност остава за всички, които притежавайки власт и влияние, не съумеят да извлекат поука от случващото и не направят необходимото, за да не се повтори то.

БЕЛЕЖКИ

[1] Виж „Missouri v. People's Republic of China – Complaint“. In https://www.scribd.com/document/457545450/Missouri-v-People-s-Republic-of-China-Complaint#from_embed (Посетен на 22.04.2020).

[2] От лат. „Не може да се налага наказание, ако то не е предвидено в закона (Няма наказание без вина)“.

[3] Но в теорията категорията вина е добре разработена. Според проф. Александър Стойнов например вината представлява „проявеното чрез деянието конкретно психично отношение на дееца към самото деяние, към предизвиканите чрез него общественноопасни последици и към общественноопасния му характер, което отношение получава отрицателната морална оценка на обществото и се изразява в умисъл или непредпазливост“ (Стойнов, 1999: 250). По същия субективен начин е дефинирана вината и в гражданското право от известния съветски и руски юрист Олимпиад С. Йоффе: „под вина разбираме психическото отношение на лицето към извършеното от него противоправно действие или бездействие, а също и към настъпилите от него противоправни последици“ (Йоффе, 1975: 128).

[4] От лат. „Не вреди другиму“.

[5] За същността и проявленията на риска виж по-подробно Градинаров, Борислав, 2020, „Риск и антирискови стратегии“, София, изд. BISFRIM.

[6] От лат. „Който има полза, той трябва да носи тежестта“.

[7] Когато първите английски заселници пристигат в Австралия през 17 в., те с почуда установяват, че там живеят птици, напълно еднакви по външен вид с белите лебедите, които познавали, само че черни на цвят. Оттук и фразата „черен лебед“ – нещо, непознато до този момент и неочаквано. Насим Талеб определя подобно събитие като едромасщабно, непредвидимо и нередовно събитие със значителни последици, притежаващо следните три качества: Първо, разположено е извън сферата на обичайните очаквания, понеже нищо в миналото не е било в състояние убедително да ни насочи към възможността то да се случи. Второ, ефектът му е огромен. Трето, въпреки статута му на рязко отдалечена стойност, човешката ни природа ни принуждава да скалпваме обяснения за възникването на това събитие след факта и по този начин го превръщаме в обяснимо и предвидимо (Виж Taleb, 2010: xxii).

ЛИТЕРАТУРА

Азми, Д. М. (2011). Концепция безвиновной ответственности: содержание, трактовка, оценка. // Законодательство и экономика. № 7/2011, 34 – 44.

Венедиков, П. (1994). *Римско право*. С., изд. Сиби.

Градинаров, Б. (2020). *Риск и антирискови стратегии*. С., изд. BISFRIM.

Етически изследвания (ISSN 2534-8434), бр. 5, кн. 1/2020

Йоффе, О. С. (1975). *Обязательственное право*. Москва, изд. Юридическая литература.

Станев, Ст., (2015). *Международна отговорност на държавата при трансгранични вредни последици от правомерна дейност*, сп. Геополитика (24 май 2015) на <https://geopolitica.eu/aktualno/2240-mezhdunarodna-otgovornost-na-darzhavata-pri-transgranichni-vredni-posleditsi-ot-pravomerna-deynost> (Посетен на 29. 04. 2020).

Стойнов, А. (1999). *Наказателно право (обща част)*. С., изд. Сиела.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity Press.

Greenspan, P. S. (1992). Subjective Guilt and Responsibility. // *Mind*, Vol. 101, No. 402 (Apr., 1992), pp. 287-303.

Domat, J. (1713). *Les loix civiles dans leur ordre naturel*. Paris, Ed. David.

Nevins-Saunders, E. (2012). Not Guilty as Charged: The Myth of Mens Rea for Defendants with Mental Retardatio. // *Law Review*. University of California, Davis, pp. 1419 – 1486.

Taleb, N. N. (2010). *The Black Swan*. 2 edition, Random House Trade Paperbacks.

Weigend, T. (2014). *Assuming that the Defendant Is Not Guilty: The Presumption of Innocence in the German System of Criminal Justice*. // *Criminal Law and Philosophy*. Vol. 8, No 2 (June, 2014).